Є.Кирилюк. Роль власності на сучасному етапі розвитку аграрних відносин / Є.Кирилюк // Галицький економічний вісник. — 2011. — №2(31). — с.80-87 - (проблеми мікро- та макроекономіки)

УДК 338.433:330.342 **Євгеній КИРИЛЮК**

РОЛЬ ВЛАСНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

Резюме. *Обґрунтовано методологію досліджень відносин власності на основі поєднання класичного й інституційно-маржиналістського напрямів. Виявлено сучасні тенденції розвитку системи аграрних відносин та визначено роль і місце відносин власності в цих процесах. Встановлено методологічну необґрунтованість твердження, що саме по собі запровадження повноцінного ринку землі, формування повного права розпорядження землею вирішить проблеми аграрного сектора.*

The summary*. Methodology of properties relations researches is reasonable on the basis of combination classic and institution- marginal directions. Modern progress trends of the agrarian relations system are educed. The role and place of properties relations in these processes are certain. The methodological groundlessness of statement is set, that the in itself input of valuable market of earth, forming of complete right for disposing of earth will work out the problems of agrarian sector.*

Ключові слова: *аграрні відносини, відносини власності, відносини розподілу, економічна система, економічні відносини, правомочність, рентні відносини, система прав власност*і.

Постановка проблеми. Об'єктивною передумовою реформування і розвитку аграрної економіки, проведення ефективної аграрної політики є наявність комплексних наукових розробок проблематики аграрних відносин як складної структурної підсистеми в системі економічних (суспільних) відносин. На основі формування адекватного теоретико-методологічного базису стає можливим виявлення чинників розвитку окремих складових аграрних відносин, які стимулюють розвиток аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи дослідження аграрних відносин були закладені В. Петті, Ф. Кене, А. Смітом, Дж. Андерсоном, Д. Рікардо, К. Марксом, Г. Джорджем, Р. Елі, А. Маршаллом, М. Зібером, К. Каутським, М. Туган-Барановським, О. Чаяновим. Значний внесок у розв'язання актуальних з теоретичної і практичної точки зору проблем розвитку аграрних відносин, їх комплексного реформування на сучасному етапі розвитку економіки зробили такі відомі вчені-аграрники, як А. Балян, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, І. Лукінов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, В. Милосєрдов, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Трегобчук, І. Ушачов, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін.

Однак аграрна реформа, проведена в більшості пострадянських країн, не змогла створити адекватних стимулів для розвитку усієї системи аграрних відносин. Це зумовлено тим, що сучасні тенденції розвитку аграрних відносин та відносин власності, як їх базового елемента, не стають методологічною основою управління агропромисловим комплексом. Проблеми, які виникають у цій сфері, розглядаються передусім на рівні наслідків, а не причин, що їх визначають. При цьому в розвинених країнах економічні закономірності новітнього часу визначають фундаментальну основу не тільки аграрної, але й усієї економічної політики.

Потребують переосмислення усталені теоретичні стереотипи щодо розвитку аграрних відносин, які базуються на абсолютизації відносин власності. Ці відносини мають конкретно-історичний характер, вони зазнають певних змін залежно від процесів розвитку продуктивних сил і системи економічних (суспільних) відносин.

Існує об'єктивна необхідність ґрунтовного дослідження процесів еволюції агарних відносин, виявлення сучасних тенденцій та врахування зарубіжного досвіду розвитку відносин власності на землю як основу господарської діяльності суспільства.

Метою наукової статті є виявлення сучасних тенденцій розвитку системи аграрних відносин та визначення ролі й місця відносин власності в цих процесах.

Викладення основного матеріалу. Як складова цілісної економічної системи сукупність аграрних відносин перебуває під впливом «базових» економічних відносин. Для розкриття соціально-економічної сутності й структури аграрних відносин принципове методологічне значення має визнання багатомірності системи економічних відносин як ширшої категорії. Ця система, на думку Л. Абалкіна, «має ряд властивостей і ознак, які притаманні тільки їй та які не можуть бути виявлені при вивченні окремих відносин. Їй властиві єдина соціально-економічна природа усіх складових елементів, взаємозв'язки між ними, певна структура й субординація (підпорядкованість) різних елементів» [1, с.73].

Визначальними, основоположними в системі економічних відносин, і, відповідно й аграрних відносин, визнаються відносини власності. Більш того, за деяких умов відносини власності, як база відповідної соціально-економічної системи, визначають характер усіх відносин у суспільстві. Характер впливу власності на суспільні відносини та їх види залежить від надбудови, інституційної структури соціально-економічної системи, а також від ступеня розвитку й особливостей функціонування відповідних відносин. Наприклад, різноманітність форм господарювання необов'язково забезпечується різноманітністю форм власності. За однієї форми власності, яка передусім визначається відносинами володіння, форми господарювання можуть розрізнятись за відносинами користування, розпорядження і привласнення результатів функціонування власності.

Відносини власності – це відносини, що складаються між економічними суб'єктами в процесі використання, володіння й відчуження, присвоєння факторів виробництва, матеріальних і нематеріальних благ. Цієї точки зору дотримується більшість дослідників.

Власність, на думку К. Маркса, утворює сутність виробничих відносин і визначає специфіку форми держави: «Безпосереднє відношення власників умов виробництва до безпосередніх виробників – відношення, всяка дана форма якого кожного разу природно відповідає певному ступеневі розвитку способу праці, а тому і суспільній продуктивній силі останньої, – ось у чому ми завжди розкриваємо найглибшу таємницю, приховану основу всього суспільного ладу, а значить, і політичної форми відносин суверенітету і залежності, коротше, всякої даної специфічної форми держави» [2, с. 326]. Відносини власності, як відзначає А. Булатов, необхідно розглядати як основу будь-якої системи економічних відносин: «Не можна побудувати «цивілізовану» у правовому, моральному сенсі економіку без регулювання відносин власності відповідно до довгострокових цілей» [3, с.76]. На значній ролі власності в економічній системі, системі економічних відносин наголошують також інші вчені. Автори колективної праці за ред. Д. Базилевича підкреслюють: «Відносини власності визначають головне в економічній системі – спосіб поєднання працівника з засобами виробництва… соціально-економічні відносини, основою яких є відносини власності, займають визначальне місце у структурі економічних відносин та в економічній системі взагалі, виконуючи в ній системотвірну функцію» [4, с. 70]. Форму власності на засоби виробництва традиційно вважали одним із основних чинників класифікації економічних систем. Таким чином, система відносин власності складає серцевину усіх економічних зв'язків, що стосуються виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Відносини власності слід розглядати у двох аспектах: юридичному та економічному. Юридичний зміст власності означає фіксування прав власності, законодавче їх регулювання, врахування змін, що відбуваються (виникнення, відчуження, припинення і відновлення прав власності). Власність як правова категорія розкривається у трьох аспектах: право власності, суб'єкти та об'єкти цього права. На думку І. Щетиніної, «Право власності – це сукупність юридичних норм, що закріплюють та охороняють права суб'єктів власності на присвоєння і відчуження, володіння, користування й розпорядження об'єктами власності» [5, с.8]. Основу прав власності становлять три складові Римського права: володіння, користування, розпорядження.

Система прав власності містить такі елементи: привласнення факторів виробництва, їх господарське використання, отримання доходів від власності. Економічна сутність відносин власності полягає, окрім привласнення засобів виробництва, також у привласненні продукції та отриманих доходів. А. Булатов вважає, що «сьогодні як ніколи очевидно, що економічні відносини привласнення визначають мотиви, логіку, економічні, соціальні й навіть політичні результати господарської поведінки людей, груп, регіонів, націй» [3, с. 76].

Однак сучасні дослідники звертають увагу на тенденції відокремлення власності від управління, зміни мотивації власників, необхідності розмежування й урахування цілого комплексу їх прав. Як відзначають західні економісти, у сучасному виробництві функції управління відходять від власності – в управлінні великою корпорацією основним фактором стає не власність, а контроль.

Особливості відносин власності в аграрній сфері зумовлені передусім специфікою власності на землю. По-перше, земля не є продуктом праці людини; по-друге, власність на землю, на відміну від власності на інші об'єкти, є ірраціональною. Тобто земля є суспільним

надбанням, і тільки суспільство в особі держави має право виділяти землю у власність, обмежуючи її цільове використання та визначаючи механізм економічного й товарного обігу земель.

Однак не власність передусім (вона сама є продуктом суспільного розвитку), а суспільні цілі та система інтересів визначають весь комплекс економічних (аграрних) відносин. Власність визначається цілями розвитку соціально-економічної системи, системою інтересів і разом з тим слугує їх реалізації. Саме економічні інтереси породжують власність та зумовлюють різноманітність її типів і форм. Для власника володіння власністю не є самоціллю – першочерговою метою є отримання певного економічного ефекту від власності, який задовольняє його економічний інтерес.

Неправомірною є абсолютизація вирішальної ролі власності в системі економічних відносин та недооцінювання інших відносин, зокрема, відносин розподілу (у т.ч. рентних). В умовах незмінної форми власності, динамічного соціально-економічного розвитку відносини розподілу можуть відігравати вирішальну роль.

Значення власності в системі виробничих відносин абсолютизувалось у радянській економічній теорії. Підґрунтям такої абсолютизації слугувало розуміння власності К. Марксом як історично визначеного способу привласнення речей і, передусім, засобів виробництва. Західна політекономія розглядала власність передусім з позицій юридичного права, марксистська ж політекономія на перший план висуває економічну сутність власності як зосередження основних відносин, що визначають існуючі протиріччя між власниками засобів виробництва та найманими працівниками, між працею і капіталом. Очевидно, що власність має два аспекти дослідження: юридичний і економічний. Досліджуючи економічний аспект власності, треба мати на увазі, що право власності є юридичною оболонкою, формою її економічної сутності, а остання, у свою чергу, породжує необхідну правову форму.

Відмінність економічного та юридичного підходів чітко простежується за такими основними напрямками. Право фіксує перехід прав власності від одних суб'єктів до інших. Однак питання стосовно того, наскільки ефективно об'єкти власності використовувались до цього і чим викликана необхідність зміни власників, не є предметом уваги при використанні правового підходу. Для економічного ж підходу проблема ефективності використання майна, що переходить від одного власника до іншого, є головною. Тому саме економічні критерії перетворення форм власності є найважливішими для визначення відповідності конкретних шляхів і форм перетворення власності вимогам історичного та економічного прогресу.

Інша відмінність економічного підходу до перетворень власності від юридичного полягає в тому, що в рамках однієї й тієї ж юридичної форми власності можуть відбуватися суттєві перетворення в процесі привласнення. Припустимо, наприклад, що фізична особа має право власності на земельну ділянку. Незалежно від того, обробляє вона цю ділянку чи ні, її право власності не змінюється, хоча за своєю економічною сутністю це зовсім різні ситуації. Не змінюється її право власності також і в тому випадку, коли земельна ділянка буде оброблятися найманими робітниками. Однак це вже третя і принципово інша ситуація з точки зору реального економічного процесу привласнення за незмінного права власності.

Догматизм і абсолютизація радянською економічною наукою істинності Марксових положень стосовно власності значною мірою стримували об'єктивні дослідження економічних відносин. Навіть дійшло до того, що з посиланням на К. Маркса власність ототожнювалась з усією системою економічних відносин: «Марксистсько-ленінська економічна наука розглядає власність як відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ» [6, с. 40].

Це призвело до того, що навіть після розпаду Радянського Союзу більшість економістів вважали, що саме по собі реформування відносин власності, земельних відносин, безвідносно до розвитку інших складових економічних відносин, сприятиме значному підвищенню ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, зростанню добробуту сільського населення. Однак виявилося, що така методологічна позиція була невірною.

У XXI столітті економічна теорія не може обмежуватись ідеями, розробленими й напрацьованими лише в попередні періоди. Сучасні дослідження проблематики власності в економічній теорії здійснюються на основі синтезу основних її напрямків: класичного й маржиналістського. Однією з важливих особливостей марксистського підходу була

абсолютизація концентрації прав власності (у тому числі й економічних) та економічної влади в одних учасників у рамках капіталістичного виробництва й повна відчуженість цих прав у інших. Капіталіст у К. Маркса – це персоніфікований капітал, що уособлює повну й безроздільну власність на фактори та результати виробництва. Такий підхід, по-перше, виходив із правової традиції, характерної для римського права, в рамках якої абсолютизувалася концентрація права приватної власності окремими особами та принцип «одна річ – один власник»; по-друге, відповідав умовам найкращого правового забезпечення простого товарного й ранньокапіталістичного виробництва.

Проте в умовах розщеплення прав приватної власності на одні й ті ж об'єкти (процеси) різними приватними особами була доведена обмеженість цього підходу (абсолютизації концентрації права приватної власності). Загальновідомим є висловлювання К. Маркса про скасування приватної власності у зв'язку з появою акціонерних товариств. Це висловлювання було зумовлене тим, що підхід, яким він користувався для пояснення приватної власності, виявився недостатнім для наукової оцінки більш розвинених стадій капіталістичного виробництва.

Теорія прав власності, що виникла в рамках інституційно-маржиналістського напрямку, також відрізняється двома особливостями. З одного боку, вона виходить з англосаксонської правової традиції, що здолала обмеженість римсько-правової традиції та відкрила можливість для розроблення проблем власності у рамках принципу «одна річ – багато власників». Власність тут трактується як «пучок» або набір прав, які зазвичай розподілені в неоднакових пропорціях між різними особами. Згідно з класифікацією англійського юриста А. Оноре, яка стала хрестоматійною, власність розпадається на 11 основних правомочностей (право володіння, користування, розпорядження, управління, на безпеку, на спадщину, на відновлення порушених правомочностей тощо) [7, с. 12]. Правомочність – захищена законом можливість громадян чи юридичних осіб діяти певним чином при здійсненні належних їм прав, у тому числі користуватися матеріальними й духовними благами. Це – право на «власні», юридично значущі дії [8].

З іншого боку, вона більшою мірою відповідає практичним можливостям і вимогам індустріальної та постіндустріальної стадій розвитку суспільства. Це пояснюється двома обставинами. По-перше, все більшого значення набуває не стільки абсолютне володіння речами як об'єктами власності, скільки володіння з правами їх використання лише як економічного ресурсу. Часто економічно вигідно набувати право оренди, лізингу та інші обмежені права, а не право повної власності на речі. По-друге, все більшу роль відіграють економічні ресурси, що не мають матеріальної форми (нематеріальні активи, інтелектуальна власність, деякі види інформації).

Визнання більшої відповідності теорії прав власності сучасному рівню розвитку економіки не означає необхідність обов'язкового відкидання класичного підходу до приватної власності. Більш того, теорія прав власності має суттєві недоліки, які без залучення марксистського підходу не можуть бути виправлені. Теорія прав власності деталізує конкретні правомочності в рамках власності, описує економічну необхідність їх розподілу й пошуку їх комбінації для ефективного використання ресурсів. Але вона не піднімає питання стосовно якісної та кількісної концентрації прав власності, що досягає рівня економічної влади, яка дає можливість її носію розпоряджатись об'єктами власності й доходами від їх використання. Заслуга класичної економічної теорії (і марксизму в першу чергу) полягає у виділенні цих вузлових пунктів якісно особливої концентрації прав власності, хоча, як відзначено вище, в абсолютних формах.

Співставлення цих двох підходів переконує в тому, що вони не суперечать, а доповнюють один одного, а економічна теорія завдяки синтезу двох напрямків у вирішенні проблем власності може розширити свою теоретико-методологічну базу. Класична теорія абсолютизувала речовий бік відносин власності. Цьому також сприяла традиція римського права, що розкривала власність у рамках користування, володіння, розпорядження її об'єктами. У рамках інституційно-маржиналістського напряму абсолютизувалися права фізичних дій з речами. Речовий підхід критикував Р. Коуз – він наголошував на тому, що в якості ресурсів, які купують підприємці в економічних цілях, слід розглядати не речі самі по собі, а права,

можливості вчинення з ними якихось дій. Слід визнати, що це досить радикальне висловлювання і новий підхід до аналізу ринку ресурсів.

Подібний підхід, як відзначено вище, допоміг обґрунтувати недоцільність, безпідставність абсолютизації повної приватної власності, у тому числі для підприємницьких цілей. Саме набуття необхідного обсягу чи «пучка» прав (у тому числі й на матеріальні ресурси) відповідає сучасному підприємництву більшою мірою, аніж відчуття «повного господаря» усіх ресурсів. Економічна ефективність досить часто суперечить принципу абсолютності власності.

Прагнення безмірної концентрації прав власності має передусім не економічне, а культурно-психологічне або ж ідеологічно-політичне значення. Тому й намагання будь-якою ціною зруйнувати державну власність у максимально короткі терміни під час здійснення приватизації завдало економіці пострадянських країн колосальної шкоди.

Розподіл прав власності на землю впливає на так звану алокацію земельних ресурсів (надання прав на використання землі). Як відомо, центральною ідеєю теореми Коуза в її загальному вигляді було твердження: яким би не був розподіл прав, якщо трансакційні витрати дорівнюють нулю, то індивіди будуть (в ідеалі) обмінюватися деякими зі своїх прав (правомочностей) до тих пір, поки не буде досягнуто Парето-ефективної алокації ресурсів (тобто до тих пір, поки граничні вигоди від передавання прав не зрівняються з граничними витратами) [9]. Вужча інтерпретація теореми полягає в тому, що господарський порядок (структура суб'єктів господарювання) фактично не залежать від початкового розподілу прав власності. Права можуть передаватись іншій стороні подібно до будь-якого товару. За рахунок обміну такими правами отримується певна вигода, тому суб'єкти земельних відносин часто вважають вигіднішим переуступати свої права (наприклад, права оренди земельних ділянок). Ефективний обмін правами може призвести до Парето-ефективної алокації земельних ресурсів. Однак це може відбутися лише за умови нульових трансакційних витрат. Існування беззатратних трансакцій є обов'язковою умовою теореми Коуза. Однак реальні умови в пострадянських країнах далекі від цього ідеалу: добровільні переговори між економічними суб'єктами внаслідок різних чинників (лобіювання інтересів, асиметрія інформації тощо) не приносять повністю ефективного результату. Відповідно, можна зробити висновок: дії, які базуються на індивідуальних правах власності й приватних переговорах, можуть нерідко призводити до менш ефективних результатів, аніж дії держави, навіть якщо бюрократичні рішення є неоптимальними.

Як вважає сучасний класик економічної теорії прав власності, американський вчений Е. Фуруботн, незважаючи на можливу критику ідеалізованої теореми Коуза, можна показати, що підхід Коуза є особливо цінним з точки зору практичного інтересу. Цей підхід піднімає загальне питання про можливі альтернативи ринкової організації, такі, як фірма чи пряме державне регулювання [10, с. 127]. Таким чином, немає підстав розраховувати на те, що початковий запас прав на землю в пострадянських країнах (у т.ч. й Україні) буде ефективним за Парето. А інституційні ринкові реорганізації за рахунок індивідуальних транзакцій індивідуальних власників, що призводять до покращення за Парето, слід трактувати як дійсно рідкісні випадки [10, с. 139].

Вважається, що приватна власність на засоби виробництва створює ефективні стимули для їх використання. «Власність, як загальне правило, має бути приватною; коли кожен має свій особливий інтерес, люди… краще будуть рухатися вперед, оскільки кожен буде піклуватись про свою власну справу», – так у свій час вважав Арістотель [11]. Економічні стимули, що породжуються умовами режиму приватної власності, в цілому сприяють ефективному використанню ресурсів. Проте, якщо витрати, пов'язані зі специфікацією і передавання різних прав, захистом цих обмежених прав є порівняно високими, суспільна власність може виявитись ефективнішим рішенням.

Зарубіжний досвід свідчить, що головною в розвинених країнах є не проблема земельної власності, а проблема прав та обов'язків власників і землекористувачів. Там, де земельні угіддя є об'єктами приватного володіння, рамки прав земельних власників все більше звужуються під упливом суспільних інтересів при одночасному розширенні прав або держави, або господарюючих суб'єктів – безпосередніх користувачів цих земель. Землі сільськогосподарського призначення можуть продаватися не всім бажаючим, а тільки особам з

відповідною підготовкою та кваліфікацією. Заборонено також погіршувати бонітет цих земель. За участі держави реалізуються й інші права та обмеження: заборона на забруднення навколишнього середовища, захист від шкідливого впливу зовнішнього середовища, відновлення порушених правомочностей [12, с. 34–36].

Нинішній зарубіжний інститут приватної власності на землю в розвинених країнах зовсім не відповідає застарілим його аналогам, коли бажання власника було законом у рамках певної земельної території. Історично повна приватна власність на землю була притаманною лише феодалізму й початковій стадії капіталізму, коли на приватних власників земель безроздільно та необмежено розповсюджувались усі їх три функції – володіння, користування та розпорядження. З розвитком продуктивних сил і підвищенням зрілості економічних відносин держави, усвідомлюючи проблему консервативності земельної власності, знайшли вихід – не відміняючи приватну власність на землю, послідовно все більше почали перебирати на себе функції контролю за її використанням та розпорядженням і, таким чином, по суті відібрали частину правомочності приватних землевласників.

Законодавством Німеччини чітко розмежовуються поняття «землеволодіння» і «власність на землю». Під володінням розуміється «практична влада» особи над земельною ділянкою. Розрізняють «безпосередніх» або «фактичних» власників землі, тобто орендарів, і «непрямих», тобто орендодавців. Відповідно до ст. 540 Цивільного кодексу Франції права орендарів у сфері земельних відносини настільки широкі, а права власника так обмежені, що від абсолютного права розпорядження нічого не залишається.

Тому одним із наслідків ґрунтовних досліджень теоретичних та методологічних принципів, а також зарубіжного досвіду розвитку відносин власності на землю є формулювання висновку: методологічно невірним є твердження, що саме по собі запровадження повноцінного ринку землі, надання власникам повного права розпорядження землею вирішить проблеми аграрного сектора. Це абсолютно не вірно. На думку В. Милосердова [13], за рахунок зміни форми власності й господарювання неможливо стабілізувати виробництво та підвищити ефективність функціонування аграрної сфери. Вплив тієї чи іншої системи землеволодіння на успіхи сільського господарства мізерний у порівнянні з упливом інших економічних чинників.

На жаль, модель вітчизняної земельної реформи в питаннях власності базувалася на використанні зовсім застарілих положень. Складається враження, що її прихильники досліджували земельні відносини за літературою початку XX ст. Однак з тих пір на Заході земельні відносини докорінно змінились, у зарубіжному законодавстві відбувся перегляд концепції земельного власника. Межі його юридичної влади різко скоротились. Абсолютним залишається право власності на продукти праці, однак у більшості розвинених країн не визнається таке право стосовно землі. У світовій практиці земельні ділянки як об'єкт господарювання нині приваблюють селян більше, аніж як об'єкт власності. Принцип обмеження державою прав приватного власника землі на користь суспільства, орендаря є обґрунтованим і знімає соціальну напругу в суспільстві. Не підриваючи глибинних основ економічного устрою, оренда поступово формує дійсного фактичного «господаря», тобто ефективно господарюючого суб'єкта й власника створеної продукції. Підтвердженням цього слугує висока питома вага саме орендованої землі. Наприклад, у США вона становить близько 70%, на старих землях Німеччини – 48%, на нових – 80% [13]. Останнім часом земельні відносини на Заході все більше орієнтуються на стимулювання й підтримку орендарів. Їм надається ряд переваг як господарюючим суб'єктам перед власниками землі, збільшується термін оренди, що дозволяє відшкодувати затрати довготермінового характеру.

Висновки. Умовою впровадження ефективної моделі земельної реформи повинен бути зв'язок аграрних перетворень не стільки з фізичним перерозподілом землі, скільки з перерозподілом її рентної вартості. Саме усуспільнення земельної ренти сприяє формуванню якісно нового виду суспільства. Земельна рента, земельний податок можуть стати надійним і справедливим джерелом державного фінансування. У ряді західних країн у структурі оподаткування суттєво підвищується частка податку на землю. Однак у пострадянських країнах основна частина – це податки на трудові доходи, прибуток, продукцію, які зовсім не стимулюють виробничої й комерційної ініціативи. Рентні платежі, за умови їх посильності для

основної маси землекористувачів, стимулюють раціональне використання земельних ресурсів, забезпечують можливість розширеного відтворення.

У контексті відмічених вище тенденцій розширення переліку та специфікації правомочностей у рамках певних типів і форм власності, посилення прав орендарів на сучасному етапі розвитку підприємництва й суспільства загалом важливим напрямком економічних досліджень є проблематика рентних відносин. Земельній ренті належить центральне місце в системі аграрних відносин, оскільки вона впливає на всі складові цієї системи й виступає одним із найважливіших системоутворюючих чинників. Більше того, земельна рента, як системоутворюючий чинник, визначає структуру й механізм аграрних відносин, виконуючи мотиваційну роль при здійсненні виробництва та розподілу сільськогосподарської продукції. Виробництво й привласнення земельної ренти багато в чому визначають діалектику розвитку аграрних відносин.

Використана література

1. Абалкин, Л.И. Диалектика социалистической экономики [Текст] / Л.И. Абалкин. – М.: Мысль, 1981. – 351 с.
2. Маркс, К. Твори: переклад [Текст] / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-ге вид. – К.: Вид.-во політ. літ-ри України, 1958. – Т. 25: Капітал. Критика політичної економії: том третій. Ч. II (розділи XXIX – LII). – 1965. – 511 с.
3. Булатов, А.К. К разработке интерактивного курса экономической теории [Текст] / А.К. Булатов // Российский экономический журнал. – 2000. – № 1. – С. 75–78.
4. Економічна теорія: політекономія: підручник [Текст] / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 615 с.
5. Щетинина, И.В. Управление собственностью в интегрированных агропромышленных формированиях: монография [Текст] / И.В. Щетинина. – Новосибирск: [б. и.], 1999. – 162 с.
6. Политическая экономия: учебник. Т. 2: Социализм – первая фаза коммунистического способа производства [Текст] / А.М. Румянцев, О.Т. Богомолов, Т.С. Хачатуров и др.; под ред. М.И. Волкова. – М.: Политиздат, 1982. – 560 с.
7. Капелюшников, Р.И. Экономическая теория прав собственности [Текст] / Р.И. Капелюшников. – М.: ИМЭМО, 1990. – 90 с.
8. Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. uk.wikipedia.org/wiki/Правомочність.
9. Коуз, Р. Фирма, рынок и право: монография [Текст] / Р. Коуз; пер. с англ Б. Пинскера; науч. ред. Р. Капелюшников. – М.: Дело, 1993. – 193 с.
10. Фуруботн, Э. Институты и экономическая теория: достижения новой институцион. экон. теории [Текст] / Эрик Г. Фуруботн, Рудольф Рихтер; пер. с англ. под ред. В.С. Катькало и Н.П. Дроздовой. – СПб.: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 701 с.
11. Аристотель. Сочинения. В 4 т. [Текст] / Аристотель; ред. и вступ. сл. З. Н. Микеладзе. – М.: Мысль, 1975. – Т. 2. – 1978. – 688 с.
12. Трейси, М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введ. в теорию, практику и политику [Текст] / Майкл Трейси; пер. с англ. В.А. Макеева; под ред. А.Г. Слуцкого. – СПб.: Экон. шк., 1995. – 431 с.
13. ***Милосердов, В.В***. Крестьянство России в глобальном мире [Текст] / В.В. ***Милосердов.*** – М.: Росинформагротех, 2009. – 391 с.